

Némedi Dénes

www.nemedi.hu

A nem kizáró közösség. A posztnemzeti állapot

Habermasnak a jog szerepére, a tárgyalásos politikára és demokrácia kérdésére vonatkozó vizsgálatai ahhoz a kérdéshez vezetnek, hogy miként függ össze a kommunikatív társadalmasodás elvont elmélete olyan gyakorlati kérdésekkel, mint a zűrzavaros nemzeti problematika.

Ismert, hogy Habermast régóta izgatja a 'nemzetek utáni' állapot kérdése (*postnationale Konstellation*).¹ Egy vonatkozásban már találkoztunk ezzel: amikor Habermas a Szövetségi Köztársaság nyugati kötődéséről beszélt, az újabb német történelem pozitívumai között említette azt, hogy a nyugati német politikai kultúra és talán a közfelfogás leszakadt egy évszázados és a bekövetkezett katasztrófákban nem véletlen gondolkodásmódról feladott képzeteket és gondolatformákat, amelyek a németiség sajátos, 'külön' útjára, hivatására vonatkoztak. Egyértelmű, hogy a nemzeti – nemzetek utáni – állapot kérdése összefügg az előbbieken tárgyalt társadalom-, politika- és jogelméleti kérdésekkel. Az összefüggés egy kérdés, más azonban az, hogy az ezzel kapcsolatos fejtegetések az elmélet magjához tartoznak, vagy pusztán lazán kapcsolódó és a szerző személyes-politikai értékválasztásait tükröző vélemények.

A nemzet kérdése a szolidaritás kérdésével kapcsolódik össze. Mint láttuk, a tárgyalásos demokratikus politika megkívánja a résztvevők együttműködését. Ez az együttműködés az életvilág kommunikatív struktúrára építhet (a nyilvánosságban, a civiltársadalmi képződményekben). Habermas megfogalmazta, hogy az e struktúrákban rejlő lehetőségek érvényesülése szempontjából a gazdasági és társadalmi hatalom jellege, az erőforrások megoszlása nem közömbös. Ha a tárgyalásos politika a polgárok bizonyos egyenlőségét követeli meg, ez azt is jelenti, hogy a polgároknak segíteniük kell egymást, áldozatot kell, hogy hozzanak egymásért. Mint Offe megjegyezte, ezt az egymásért való kiállást és áldozathozatalt a társadalmi intézmények közvetítik, mint a vallási közösségek, foglalkozási egyesületek és mindenekelőtt a nemzet, mint absztrakt és (ami az áldozatvállalás szempontjából igencsak fontos) a feltevés szerint generációkon átnyúló, ebben az értelemben ideáltipikusan egyénfeletti képződmény. (Offe, 1989, 762-763; Offe, 2001, 481) A nemzet kérdése tehát közvetlenül kapcsolódik Habermasnak a jog szerepéről vallott felfogásához (hiszen ez a jog igen nagy mértékben nemzeti jog, intézményei nemzeti intézmények) és a tárgyalásos politika lehetőségéhez.

Az európai történelem sajátossága jelentékeny részben abból eredt, hogy a birodalmi keretek helyett egymással versengő, a későbbi nemzetállamok magvát képező politikai központok jöttek létre. A racionális bürokratikus államok kialakulását sok szempontból e versengés katonai és pénzügyi követelményei és feszültségei határozták meg. Ennek következtében a polgári jogállamok és a fokozatosan kialakuló demokratikus struktúrák is e nemzetállamokká váló hatalmi képződmények keretében jöttek létre. A nemzetállam mintegy 150 évig az emberi társadalmi és politikai létezés természetes és megkérdőjelezetlen keretének számított. Habermas megfogalmazásában:

---

¹ Ezzel kapcsolatban lásd (Somlai, 2000)

„A területi állam, a nemzet és a nemzeti keretekben kialakult népgazdaság akkor { a francia forradalom idején és után } olyan konstellációt alkottak, amelyben a demokratikus folyamat többé-kevésbé meggyőző intézményes alakot ölthetett. Az az eszme is eddig csak a nemzeti állam kereteiben érvényesülhetett, hogy a demokratikus alkotmányú társadalom egyik része közvetítésével reflexíve hathat önmagára.” (Habermas, 1998a, 94)

Az idézetben foglalt egyes állítások jelzik azokat a problémákat, amelyek miatt Habermas politikai filozófiája és társadalomelmélete szempontjából mind a nemzeti állam léte, mind annak kudarca jelentős. A területi állam, nemzet és népgazdaság hármassága a társadalomelméletben természetessé vált politika, társadalom és gazdaság hármasságára utal. A parsonsi elméletben e három 'szféra', plauzibilisen kiegészítve az (ugyancsak nemzeti keretekben elgondolható) kultúrával mint az emberi létezés egyáltalán lehetséges, univerzálisan érvényes rendszerei jelentek meg. Harmonikusan teljesítik a célelés, alkalmazkodás, integráció és mintafenntartás négy univerzális funkcionális követelményét. (Parsons - Smelser, 1956, 16 sk) Ebben az értelemben a parsonsi modell a nemzetállami létezési forma olyan elméleti apoteózis, amely persze nem vesz tudomást arról a tényről, hogy a nemzetállam létezése szempontjából a konkurens nemzetállamok mint 'külső' versenytársak léte is előfeltétel.²

Habermas társadalomelmélete – a klasszikus és modern társadalomelméletek többségéhez hasonlóan – sem tudott teljesen lemondani a nemzetállami modell ilyen absztrakciójáról. Az életvilággal szembeállított gazdaság és a hatalomvezérelt állam hármassága elvont formában ugyancsak az ideális nemzetállami rendszert ábrázolta. E modell plauzibilitása vitathatatlan.

A területi nemzetállam érzékelhető és értelmezhető keretet adott a demokráciának, mint a közösség önmeghatározásának. Intézményes keretei tették lehetővé a szubjektív polgári jogok érvényesítését, egyben tápot adott annak az elképzelésnek, amely az önmagát kormányzó népet mint egy makroszjektumot fogta fel, s ezzel is megalapozta a nemzeti önrendelkezés – Habermas számára éppen a makroszjektumként való elképzelés politikai és jogi szempontból kérdéses volta miatt elfogadhatatlan – elvét. (Habermas, 1996c, 161, 163, 167 sk) Mintegy magától értetődő, hogy mindaz, ami a demokráciát jelenti: állampolgári jogok, választás, a nyilvánosság mint a politikai hatalom kontrollja és a demokratikus véleményképzés folyamata, a civil társadalom a nemzeti keretekhez kötődik, akárcsak a szociális állami kárpótlások rendszere. Habermas közvetlenül még a FuG-ban sem reflektált arra, hogy a jog mint az életvilág és a rendszerfolyamatok közt közvetítő képződmény alapvetően nemzetállami keretekben kodifikált és érvényesített jog. Ha ezeket a kereteket is tekintetbe vesszük, kényszerűen adódik a kérdés, hogy miként lehetséges demokratikus politika, ha megszűnik „demokrácia és nemzetállam választó vonzódása”. (Habermas, 2001b, 88)

Az európai romantika sajátos módon támasztotta alá demokrácia és nemzetállam rokonságát, amennyiben a polgárok egalitárius jogközösségét mint történeti sorsközösséget (*Schicksalsgemeinschaft*) fogta fel. Az állampolgárok alkotta *demoszt* a néptársak (*Volksgenossen*) *ethnosz*ában látta megalapozottnak. Ez az etnikusan megalapozott közösség hatalmas integratív erő volt, de a demokrácia számára veszélyesnek bizonyult, „amikor ... az

---

² „A nemzet Janus–arca, amennyiben befelé nyit és kifelé zár, megmutatkozik már a szabadságfogalom ambivalens jelentésében. A kollektíva partikuláris szabadsága mint kifelé érvényesített nemzeti függetlenség csak védő burok a polgárok belül megvalósított egyéni szabadsága körül – értve ezen a társadalomtagok magánautonómiáját ugyanúgy, mint az állampolgárok politikai autonómiáját.” (Habermas, 1996c, 157)

állampolgári nemzet integráló erejét a természetadta nép politika előtti adottságára vezették vissza, azaz olyan valamire, amely teljesen független a polgárok politikai vélemény- és akaratképzésétől.” (Habermas, 1996b, 139) Ez a liberális gondolatvilágban oly sokat bírált népiesség azonban igen komoly mértékben hozzájárult ahhoz, hogy kialakulhasson a polgárok nemzetállami szolidaritása, amely lényegében véve mégiscsak egymás számára idegenek közti szolidaritás. (Habermas, 1996a, 189; Habermas, 1998b, 36) E szolidaritás bizonyos foka nélkül például a jóléti állam jövedelemátcsoportosításai elképzelhetetlenek lettek volna. A sors e közösségének az elképzelése a polgárok számára többé-kevésbé elfogadhatóvá és a többség szemében talán jogosulttá is tette, hogy számukra elvileg ismeretlen emberek számára mondjanak le javakról.

„Ugyanazon ’nemzet’ tagjai, noha idegenek egymás számára, és azok is maradnak, mégis olymértékben felelősnek érzik magukat egymásért, hogy hajlandók ’áldozatokra’ – például fegyveres szolgálat teljesítésére vagy az újraelosztást eredményező adók viselésére.” (Habermas, 1998a, 100)

A nemzetállami szolidaritás azonban mindig ’mesterséges’, absztrakt, idegenek közti szolidaritás volt, hiszen az etnikai alapúnak tartott ’sorsközösségre’ is a társadalmi, kulturális és világnézeti pluralitás volt a jellemző. (Habermas, 1996b, 135)

Triviális, de a politikai diskurzusból még mindig alig tudomásul vett belátás az, hogy állam, társadalom és gazdaság kiterjedésének ez a gondviselészerű egybeesése a globalizáció miatt a múlté. (Habermas, 2001b, 87) A globalizációnak más értelem aligha adható: semmiféle, az egész glóbuszra kiterjedő egységesülés nem figyelhető meg, a területi állami szintű integrációk felbomlása és hálózatos struktúrák kialakulása annál inkább. (Castells, 1996) Nem arról van szó, hogy a (sosem létezett) nemzetállami szintű homogenitást egy kiterjedtebb homogén, összefüggő struktúra váltja fel. A nemzetállamok sosem voltak társadalmilag, gazdaságilag homogének abban az értelemben, hogy polgáraiknak, függetlenül attól, hogy területén hol laktak, azonos jogokat, öröklött és szerzett tőkékhez illeszkedő esélyeket biztosítottak volna. De a nemzetállam intézményei (éppen jogi-politikai intézményei és persze a klasszikus esetekben a politikailag legitimált nemzeti nyelv) révén a belső homogenitás olyan hatékony látszatát tudták megteremteni, amely hihetővé tette a mi-ők megkülönböztetés (és az ebből eredő szolidaritásigény) alkalmazását a nemzetállam és környezete viszonyára. A globalizáció – sok tekintetben érintetlenül hagyva e nemzetállami pszeudo-homogén struktúrákat – olyan hálózatokat teremt, amelyek ellenállhatatlanul meghatározzák a bennük résztvevők életét, de nem teremtettek olyan integrációs formákat, amelyek révén a résztvevők képesek lennének e hatalmi szerkezetek észlelésére, értelmezésére és valamiféle szolidáris kapcsolat kialakítására az érintettekkel. A döntési, hatalmi központok elszakadnak a területi struktúráktól, lehetetlenné tette a lokális jellegű, igazságossági érvekkel legitimált újraelosztást, a szociális államot.³

A nemzetállami keretek felbomlásáról szólva Habermas elsősorban tehát nem a ’szupranacionális’, tehát a létező nemzetállamokat az EU-hoz hasonlóan valami nagyobb egységbe integráló folyamatról szólt (látni fogjuk, hogy a szupranacionális képződmények

---

³ „... a döntéshozó központok következetesen és visszavonhatatlanul elszakadtak a területi kényszerítőerőktől – azaz a helyi közösségi korlátoktól, mindazokkal a költségvetési számításokkal együtt, amelyek megalapozzák az e központok által hozott döntéseket.” (Bauman, 2002, 25) „Egy szélesebb szinten, a globalizáció aláásta azt a modern területi alapelvet, hogy a társadalmi kohéziót az állam-nemzet-ország-társadalom garantálja. ... Ahogy e könyvben végig hangsúlyoztuk, a globális terek növekedése lehetetlenné tette azt, hogy a világot különálló területi egységekre és gondosan elválasztott népekre osszuk fel, akiket egy-egy szuverén hatalom kormányoz.” (Scholte, 2000, 228)

Habermasnál éppúgy képezik a megoldás, mint a probléma részét). A globalizáció más.⁴ A nemzetállamot gazdaság, társadalom és politika 'fedése', többé-kevésbé hasonló 'kiterjedése' jellemezte. A globalizáció e 'fedés' megszűnését jelenti. Nem 'részekből' alakul egy nagyobb 'egész', hanem a meglévő 'részek' gazdasága, társadalmi rendeződik ujja a (még) létező 'részek' struktúráit semmibe véve. (Habermas, 1996a, 188; Habermas, 1998a, 101 sk)

„Kereskedelem és termelés, áru- és pénzügyi piacok, divatok, médiumok és programok, hírek és kommunikációs hálózatok, közlekedési áramlatok és vándormozgalmak, technológiai kockázatok, környezeti károk és járványok, szervezett bűnözés és terrorizmus világméretű kiterjedésének irányával bíró folyamatait nevezzük 'globalizációnak'.” (Habermas, 2004, 174)

A rendszerek funkcionálisan specializálódott elemeinek térbeli elrendeződése nem igazodik a hagyományos politikai struktúra térbeliségéhez, azaz a nemzetállamhoz. Márpedig Habermas által kialakított koncepció azon áll, hogy képes-e a jog kapcsolatot teremteni a rendszerfolyamatok és az életvilág 'anarchikus' nyilvánossága között a tárgyalásos politika szintjén.

A globalizáció folyamatai közül igazán veszélyesnek Habermas a pénzügyi médium által vezérelteket tartotta. Ennek oka a pénzügyi médium természetében rejlik.

„A kollektív kötelező döntések szabályozó hatalma más logika szerint működik, mint a piac szabályozó mechanizmusa. Például csak a hatalom demokratizálható, a pénz nem. Ezért a demokratikus önkormányzás lehetőségei eleve megszűnnek azzal párhuzamosan, ahogy a társadalmi területek szabályozása az egyik médiumról a másikra kerül át.” (Habermas, 1998a, 119-120)

Ez első lépésben azért problematikus, mert veszélyezteti a társadalmi igazságosság már elért szintjét. A piacok – a politikával szemben – süketek az olyan információkra, amelyeket nem a pénz nyelvén fogalmaznak meg.

„De a gazdaság nemzetietlenedésével, különösen a pénzügyi piacoknak és magának az ipari termelésnek a hálózatosodásával a nemzeti politika elveszti az uralmát az általános termelési feltételek felett – és ezzel együtt az elért társadalmi szint fenntartásának eszközét is.” (Habermas, 1996d, 203)

A társadalmi standard, az igazságosság valamiféle érvényesítése a demokratikus folyamat szempontjából is elengedhetetlen.

Habermas álláspontja bizonyos fokig paradox. Egyfelől elméleti állításai kötődtek a felbomlásra ítélt nemzetállami keretek idealizációihoz. Az életvilágból kiinduló erkölcsi impulzusok jogi közvetítésre szorulnak, hogy hatékonyak lehessenek, hogy az egyének legitim igényeit képviselhesék. A jog azonban, amelyre hivatkozhat, a nemzetállami keretek közt kodifikált és intézményesült jogrendszerek joga. Másrészt: az életvilág racionalitásának növekedése, amely a rendszerek kialakulásának és a jog konstitúciójának is előfeltétele volt, összefüggött a nyilvánosság struktúráinak, a civiltársadalmi képződményeknek vagy a Peters-féle perifériának a létrejöttével, amelyek erősen kötődtek a területi államhoz. Az életvilág etnikus közösségei persze a Habermas által pozitívan értékelt racionalizációs folyamatok ellen hatottak, így a politika etnikus alapjainak felbomlása akár 'haladásnak' is felfogható. A a nemzetállami integráció gyengülése viszont veszélyezteti a szolidaritás forrásait. Ennek oka az, hogy a tárgyalásos politika intézményei, az a bizonyos 'periféria' csak akkor

---

⁴ A globalizáció nem túl szerencsés metafora, amely a *globus* képzetével egy nagy, zárt és ráadásul 'tökéletes' formájú egészet sugall.

működőképes, ha a részvételi feltételek ideális esetben mindenki számára adottak. Az ezredfordulón kérdésessé válik, hogy ez az adottság biztosítható-e, de ugyanígy az is, hogy kik lehetnek a kompetens résztvevők.

Másfelől viszont Habermas a globalizáció nemzeti-etnikai színezetű kritikáit retrográdnak tartotta. A hagyományos nacionalizmussal szembeni pozícióját a majd húsz éve lezajlott ún. *Historikerstreit*-ben (Augstein - al., 1987) megfelelően tisztázta, erre itt nem akarok visszatérni. A hagyományos nemzeti pozícióval szemben már 1987-ben megfogalmazta saját normatív ideálját az ún. 'alkotmányos patriotizmus' (*Verfassungspatriotismus*) formájában. Vita volt ez a politikai filozófia liberális és kommunitarista felfogásaival egyaránt.⁵ A már említett esszé a Szövetségi Köztársaság nyugati kötődésével foglalkozott, vagyis azzal, hogy 1949 után Nyugat-Németország politikai rendszere feladta a különleges német úthoz kapcsolódó képzeteket, és a 'nyugati' (francia, angol és észak-amerikai) liberális politikai elvekhez igazodott. Az így feltevése szerint legalább fő vonalaiban és a német nyilvánosság bizonyos szegmenseiben kialakult alkotmányos patriotizmust meg kell különböztetni a klasszikus nacionalizmustól. A nacionalizmus (1) identitásképző eszméit a vallástól független profán hagyományból meríti, (2) a nyelv, irodalom és történelem közös kulturális örökségét az állami szerveződési formával hozza fedésbe, és (3) a jogállam és demokrácia univerzális értékeszméi és a kifelé elhatárolódó nemzet partikularizmusa közti feszültségben él. (Habermas, 1987, 165) Az alkotmányos patriotizmus magvát a legitim politikai rendszerrel és az alkotmányos politikai elvekkel való azonosulás adná, nem pedig valamiféle történeti hagyományra való hivatkozás vagy egy partikuláris kultúrához való kötődés.

Az alkotmányos patriotizmus „csak akkor jön létre, amikor a kultúra és az állami politika jobban elváltak egymástól, mint a régi vágású nemzetállamokban. Ennek során a sajátos életformákkal és hagyományokkal való azonosulást egy absztraktabbá váló patriotizmus váltja fel, amely már nem a nemzet konkrét egészére, hanem elvont elvekre és eljárásokra vonatkozik. Ez utóbbiak a különböző, egyenjogúan egymás mellett létező életformák együttélésének és kommunikációjának a feltételeire utalnak – legyen bár szó hazaiakról vagy külföldiekről.” (Habermas, 1987, 173)⁶

Ez a patriotizmus nemcsak a nemzet mint 'sorsközösségként' és makroszobjektumként való felfogásától (s ezzel persze a nemzeti önrendelkezés eszméjétől) távolodik el, nemcsak a nemzet etnikus alapokra való helyezésétől (s ezért nyitott a 'mások' iránt), hanem nyitottá teszi a nemzetállami közösséget arra, hogy megpróbálja választ találni a globalizációs kihívásokra.

A fő kérdés ezek után az volt, hogy mi léphet a területi vagy nemzetállamok keretében szervezett demokrácia helyére, „hogy egyáltalán a demokratikus vélemény- és akaratképzés szert tehet-e kötelező erőre a nemzetállami integrációs fok felett.” (Habermas, 1996b, 153) Habermas nem szeretné hinni, hogy a nemzetállammal együtt a politikai társadalmassulás is eltűnik. (Habermas, 1996b, 150) De mi lenne az, ami ezt biztosíthatná?

A jognak a demokrácia szempontjából élvezett kitüntetett szerepéből következik, hogy a legfontosabb „az alkotmányos állam nemzettel mint származási közösséggel való szimbiozisének a felmondása, hogy ezáltal az állampolgári szolidaritás mint a különbségekre érzékeny univerzalizmus egy absztraktabb szinten megújulhasson.” (Habermas, 1998a, 128)

---

⁵ Ezek áttekintő bemutatására lásd (Forst, 1994, 143-177)

⁶ Az 'alkotmányos patriotizmus' fogalom ugyan nem tér vissza olyan gyakran az újabb írásokban, mint korábban, de Habermas a gondolatot nem adta fel. (Lásd Habermas, 1996a, 189; Habermas, 1998a, 114)

A 90-es évek vitáiban Habermas egy föderális Európáért lépett fel, európai alkotmányért, egy olyan politikai struktúráért, amely a nemzetállami szervezeteket felválthatja. Ez a 'hazák Európája' elképzeléssel vitázott. A politikai-jogi követelményeket 1995-ben így fogalmazta meg:

„Ezért, normatív szempontból, nem lehetséges európai szövetségi állam, amely megérdemelné a demokratikus Európa nevet, ha nem alakul ki egy közös politikai kultúra horizontján belül az európai szinten integrált nyilvánosság, civil társadalom érdekszervezetekből, nem-állami szervezetekből, polgári mozgalmakból stb., természetesen egy az európai szintre szabott pártrendszer, röviden: egy olyan kommunikációs összefüggés, amely túlnyúlik az eddig nemzeti szinten bejáratott nyilvánosságok határain.” (Habermas, 1996a, 190)

Az itt megfogalmazott elvárásokhoz az EU nyolc év alatt is csak kevéssel jutott közelebb. Habermas szemszögéből azonban nemcsak a követelmény utópizmusa, a továbbra is erősen nemzetállami keretekhez kötődő politikai folyamatok csökevényes európaisága a probléma. Nem is az, hogy 'nincs európai nép', hiszen az európai alkotmányosság nem előzetesen, mintegy természetadta módon adott 'népi' szubsztrátumra épül. (Habermas, 2001a, 117) Az európai szövetségi állam sok tekintetben ugyanolyan jellegű globalizációból eredő feszültségekkel nézne szembe, mint nemzetállami elődei. Az Unió ugyanúgy szembekerül a teljes foglalkoztatottság, a 'munkatársadalom' megszűnésének következményeivel, belekerül abba a versenybe, amely a munkahelyeket a szociális állami kárpótlások leépítésével próbálja megoldani (*Standortkonkurrenz*), ugyanúgy egyensúlyoznia kell a társadalmi igazságosság és a piaci hatékonyság követelményei között, ugyanúgy felmerül a hatékony szociálpolitika eszköztárának a kérdése, míg a kollektív identitás problémája az európai szintű nyilvánossággal önmagában nem oldódik meg. (Habermas, 1998a, 136 sk) A nagyobb méretű állami egységek létrejötte önmagában nem módosítja a globalizációból eredő feszültségeket, hiszen azok magva éppen az, hogy a 'hálózatossodott' összefüggések bezárhatatlanok területileg körülhatárolt és politikailag konstituált egységekbe. Az unió éppúgy szembenéz például a 'telephely-konkurenciából' (*Standortkonkurrenz*) adódó foglalkoztatási és szociálpolitikai válsággal, mint kisebb alkotó részei.

Habermas legmesszebbmenő elképzelései a világpolgári állapotra vonatkoznak. A kiinduló megfontolás arra vonatkozik, hogy a világszervezet (gyakorlatilag az ENSZ) nem lehet az államokhoz (és tegyük hozzá: az államszövetségekhez, mint az EU) hasonló képződmény, egyszerűen azért, mert az állami szervezet alapja a tagoknak a nem-tagoktól való megkülönböztetetheisége.

„Még ha a világpolgárok globális szinten megszervezik magukat, sőt demokratikus választott képviselőket hoznak létre, normatív összetartozásukat akkor sem meríthetik egy etikai-politikai, vagyis *más* hagyományoktól és értékorientációktól különböző önértelmezésből, hanem csakis egy jogi-erkölcsi önértelmezésből. A kizárás lehetősége nélküli közösség normatív modellje az erkölcsi személyek univerzuma ...”.

(Habermas, 1998a, 162)

A világpolgári állapothoz tehát nem lehet, nem szabad valamiféle identitást teremtő etikai-politikai dimenziót, akár valamiféle alkotmányos patriotizmust csatolni. A Habermas elképzelt világpolgári politika nem is lehet politika abban az értelemben, ahogy még a nemzetállamokból összetevődő szövetségek is politikát művelnek. Nem tartozik tehát a kívánatos és lehetséges célok közé a világkormányzat megteremtése, még kevésbé a világkormányzat által feltételezett közös politikai kultúra és életforma. (Habermas, 2004, 141-142) Minthogy hiányzik a magát másoktól megkülönböztető világpolgári identitás, a

világpolgárok szolidaritása csak arra épülhet, ami mindenki számára azonos: az emberi jogokra. (Habermas, 1998a, 162-3) Ebből egy nagyon széleskörű agenda alakítható ki.

A 'világkormány nélküli világpolitiká' (Habermas, 2004, 133) folyamatairól Habermas is csak nagy általánosságban tudott nyilatkozni.⁷ Egyrészt azt emelte ki, hogy amennyiben a politika szokásos eljárásai, a cselekvők egy csoportja akarátának döntésekben és testületi cselekvésben való testet öltése itt hiányzik, csak a kommunikációs folyamatok (tehát újra csak a nyilvánosság) hatékonyságának a fokozásától lehet eredményt várni. Nem-kormányzati szervek fokozott részvételéről, a transznacionális döntési folyamatok átlátszóbbá tételéről lehet szó. Így „kényszeríthető ki legalábbis azoknak a szabályozásra szoruló kérdéseknek a tematizálása, amelyeket a nyilvános színrevitel nélkül nem lehet észlelni és nem kerülnének a politika napirendjére.” (Habermas, 1998a, 167) Ennek feltétele természetesen a politikailag konstituált képződmények polgárságának a 'világpolgári tudata' is – vagyis a nyilvánosságok 'összeszövődése' ugyancsak elengedhetetlen. „A gyenge államtalanított alkotmányozás rászorul az államközpontú alkotmányos rendekből származó legitimációs hozzájárulásra.” (Habermas, 2004, 140) Habermas egy többszintű modellt képzel el, amely szupranacionális szinten a béke és az emberi jogok biztosítását szolgálja, a középszínt, a globálisan cselekvőképes (állami vagy kvázi-állami) szinten a világ gazdaság és a környezet kérdéseit kezeli, s végül egy közelebről nem jelzett, értelemszerűen a hagyományos nemzetállamok utódainak szintjén hatékony és partikuláris identitásokat képez ki. Ennek következtében – mint az a korábban ismertetett gondolatokból is következik – a nemzetállamok 'feletti' szinteken az államiság, az állampolgári szolidaritás és az alkotmányosság hagyományosan összekapcsolódott elemei szétválhatnak. (Habermas, 2004, 134-135)

Habermas a 2. iraki háború után írt nagy, a nemzetközi joggal foglalkozó tanulmányában (Habermas, 2004) igen kritikusan szólt az Egyesült Államok politikájáról, és háborúellenes álláspontjának megfelelően leszögezte, hogy Bush elnök egy új liberális világrendre hivatkozva valójában az amerikai nemzeti biztonsági és rendezési érdekeket érvényesíti. „Ha a saját ethosz globalizálása lép a nemzetközi közösség joga helyére, akkor mindaz, amit a későbbiekben nemzetközi jognak *neveznek*, eleve birodalmi jog.” (Habermas, 2004, 180) A 'birodalmi' szó erős. Ha valaki a globális rend lehetőségeit elemezve birodalmi, imperialista cselekvőket azonosít, meg kell, hogy mutassa, miből fakad e cselekvők ereje, és honnan táplálkozhat a velük szembeni ellenállás, ha egyáltalán ilyen ellenállás lehetséges.

A nagyhatalmi politikának a nemzetállamiéhoz hasonló elemzése hiányzik. Ennek az elemzésnek több előfeltétele van. Már szoltam arról, hogy Habermasnál a hatalom elméleti helye megvan ugyan, de az 'üres'. Hatalomelmélet nélkül a birodalmi politika átütő, a politikai kommentáron túlmenő elemzése lehetetlen. Ugyanígy elengedhetetlen lenne a kapitalizmus érdemi vizsgálata is. Fentebb lehetett látni, hogy Habermas politikai publicisztikájában használja a kapitalizmus fogalmát, de az elméletileg nincs fedezve. Általában megelégedett azzal, hogy utalt a piac mint médiumvezérelt alrendszer önfejűségére.

---

⁷ Igen valószínű, hogy a globalizáció elemzése a jog természetére vonatkozó feltevések módosítását is megkívánja. Míg a Habermas által a FuG-ban elemzett jog alapvetően a bizonyos egyetemes alapelvekkel kiegészített nemzeti jog az ismert jogalkotási csatornákkal, Klaus Günther arra figyelmeztet, hogy a globális hálózatok világában egy újfajta, a résztvevő szervezetek és hatalmi központok vezérlő pozícióit elfoglaló szakértők által teremtett, semmiféle állami szankcióval nem bíró, éppen ezért a jogállami kontrollnak és a demokratikus államokban elfogadott egyetemes elveknek alávetetlen jog van kialakulóban. (Günther, 2001) Része ez annak a globális folyamatnak, amely a szabályozás kiterjedt rendszerét hozta létre a nemzetközi szabványoktól a légiközlekedés szabályain át a nemzetközi pénzügyeket, a kommunikációt szabályozó részben technikai, részben szervezeti-jogi előírásokig terjed. Lásd (Scholte, 2000, 101 sk)

Elmélete igénye szerint meghaladja gazdaságtan, politikatudomány és szociológia évszázados elkülönülését. Ténylegesen azonban a gazdaságtani belátások beépítésének nincs nyoma.

Habermas politikai álláspontja balliberális vagy talán több is annál. Kordiagnosztikai állásfoglalásai olyan mozzanatok is tartalmazznak, amelyekhez társadalom- és politikafilozófiájában nem lehet kapcsolódási pontokat találni. A letagadhatatlan elméleti deficit okát elsősorban abban látom, hogy a politika- és jogfilozófia felé való fordulás nem számolta fel a kommunikatív cselekvés elméletének egyik legnagyobb hiányosságát, a társadalmi, gazdasági és politikai hatalom elméleti értelmezésének csökevényességét. A FuG sem módosította azt a megközelítést, amelyben a gazdaság mint pénzmédium vezérelte rendszer jelent meg, a gazdasági egyenlőtlenségek és a gazdasági szervezetek hatalma pedig ismert, tudomásul vett, de elméletileg nem elemzett aspektusok maradtak. A nemzetállam és a nemzeti integráció kritikája és a hozzá kapcsolódó politikai publicisztika nem tért ki arra, hogy melyek a rendszerszerű okai a demokratikus akaratképzéstől való szisztematikus – és egyébként ugyancsak tudomásul vett és megemlítt – eltérésnek.

Irodalom

- Augstein, Rudolf - al., et 1987. "Historikerstreit" : die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München, Piper.
- Bauman, Zygmunt 2002. Globalizáció. A társadalmi következmények (1998), Szukits Könyvkiadó.
- Castells, Manuel 1996. The Rise of the Network Society, Malden, Mss. - Oxford, Blackwell Publishers.
- Forst, Rainer 1994. Kontexte der Gerechtigkeit. Politische Philosophie jenseits von Liberalismus und Kommunitarismus, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Günther, Klaus 2001. Rechtspluralismus und universaler Code der Legalität: Globalisierung als rechtstheoretisches Problem, in: Die Öffentlichkeit der Vernunft und die Vernunft der Öffentlichkeit. Festschrift für Jürgen Habermas. Szerk.: Wingert, Lutz és Günther, Klaus. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 539-567. 1.
- Habermas, Jürgen 1987. Geschichtsbewußtsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesrepublik, in: Habermas, Jürgen: Eine Art Schadensabwicklung, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 161-179. 1.
- Habermas, Jürgen 1996a. Braucht Europa eine Verfassung? Eine Bemerkung zu Dieter Grimm (1995), in: Habermas, Jürgen: Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 185-191. 1.
- Habermas, Jürgen 1996b. Der europäische Nationalstaat. Zu Vergangenheit und Zukunft von Souveränität und Staatsbürgerschaft, in: Habermas, Jürgen: Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 128-153. 1.
- Habermas, Jürgen 1996c. Inklusion -- Einbeziehen oder Einschließen? Zum Verhältnis von Nation, Rechtsstaat und Demokratie, in: Habermas, Jürgen: Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 154-184. 1.

- Habermas, Jürgen 1996d. Kants Idee des ewigen Friedens -- aus dem historischen Abstand von 200 Jahren (1995), in: Habermas, Jürgen: Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 192-236. 1.
- Habermas, Jürgen 1998a. Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie, in: Habermas, Jürgen: Die postnationale Konstellation. Politische Essays, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 91-169. 1.
- Habermas, Jürgen 1998b. Was ist ein Volk? Zum politischen Selbstverständnis der Geisteswissenschaften im Vormärz, am Beispiel der Frankfurter Germanistenversammlung von 1846, in: Habermas, Jürgen: Die postnationale Konstellation. Politische Essays, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 13-46. 1.
- Habermas, Jürgen 2001a. Braucht Europa eine Verfassung? , in: Habermas, Jürgen: Zeit der Übergänge. Kleine Politische Schriften IX., Frankfurt am Main, Suhrkamp. 104-129. 1.
- Habermas, Jürgen 2001b. Euroskepsis, Markteuropa oder Europa der (Welt-)Bürger (1999), in: Habermas, Jürgen: Zeit der Übergänge. Kleine Politische Schriften IX, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 85-103. 1.
- Habermas, Jürgen 2004. Hat die Konstitutionalisierung des Völkerrechts noch eine Chance? , in: Habermas, Jürgen: Der gespaltene Westen. Kleine Politische Schriften X, Frankfurt am Main, Suhrkamp. 113-193. 1.
- Offe, Claus 1989. Fessel und Bremse. Moralische und institutionelle Aspekte "intelligenter Selbstbeschränkung", in: Zwischenbetrachtungen. Im Prozeß der Aufklärung. Jürgen Habermas zum 60. Geburtstag. Szerk.: Honneth, Axel - McCarthy, Thomas - Offe, Claus et al. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 739-774. 1.
- Offe, Claus 2001. Wessen Wohl ist das Gemeinwohl? , in: Die Öffentlichkeit der Vernunft und die Vernunft der Öffentlichkeit. Festschrift für Jürgen Habermas. Szerk.: Wingert, Lutz és Günther, Klaus. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 459-489. 1.
- Parsons, Talcott - Smelser, Neil J. 1956. Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory, New York, The Free Press.
- Scholte, Jan Aart 2000. Globalization. A Critical Introduction, Houndmills, Basingstoke, Palgrave.
- Somlai, Péter 2000. Globalizáció és világpolgári szolidaritás. Töprengés Jürgen Habermas új munkáiról, in: Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára. Szerk.: Iványi, Erika és Solymosi, Zsuzsa. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 398-405. 1.